

بسمه تعالی

● روش تدریس زبان فارسی

● صفحه: ۶۱ تا ۷۹

● عرفان خسروی منش

● کلاس: ۲۰۴

● استاد: آقای کریمی

در برنامه آموزشی زبان فارسی برای روشن شدن مفهوم عناصر زبانی برای دانش آموزان می توان از روابط مفهومی مانند هم معنایی، تضاد معنایی و.... سود جست. اگر چنین چیزی تحقق یابد، یکی از اهداف آموزشی زبان فارسی دوره ی ابتدایی که افزایش ذخیره واژگانی دانش آموزان است تحقق خواهد یافت.

روابط مفهومی دو دسته است: ۱- روابط مفهومی واژگانی ۲- روابط مفهومی جمله ای.

روابط مفهومی واژگانی: اگر روابط مفهومی در سطح کلمات مطرح باشند، به آن روابط مفهومی واژگانی می گوئیم.

واژه های زبان فارسی در شبکه از روابط مفهومی با یکدیگر ارتباط دارند که می توان آن ها را با عناوین هم معنایی، تضاد معنایی، همنامی، چند معنایی و شمول معنایی مورد بررسی قرار داد.

الف) هم معنایی: واژه هایی ک معنای یکسانی دارند؛ اما در برخی از واژه ها هم معنایی ناقص برقرار است؛ مثلاً واژه تیره و سیاه مثال:

گرچه سیاه وارد خانه شد

گرچه تیره وارد خانه شد

پس هم معنایی یک رابطه تقریبی است.

در تمرینات درس فارسی، انشاء و جمله نویسی باید با استفاده از رابطه هم معنایی به دانش آموز نشان داد که چه موقع از واژه های هم معنا استفاده کرد و چه موقع استفاده از آن باعث نادرست شدن جمله می شود.

ب) تضاد معنایی: مربوط به کلمه هایی که دارای معنای مخالف هم هستند. تضاد معنایی دارای سه عضو است:

۱- تضاد دو عضوی ۲- تضاد معکوس ۳- تضاد مدرّج

تضاد دو عضوی: رابطه بین دو واژه که مفهوم یک واژه مفهوم واژه دیگر را نفی میکند. مانند: مرده/زنده یا مجرد/متاهل

تضاد معکوس: تضاد بین مفهوم یک واژه و واژه دیگر، درمورد عکس آن نیز صدق میکند؛ مانند بالا/پایین یا کوچک/بزرگ و...

در زبان فارسی به کلیه فعل هایی که با دادن و گرفتن همراه اند رابطه تضاد معکوس دارند؛ یاد دادن/یاد گرفتن.

تضاد مدرّج: اگر دو واژه در مفاهیم دو انتهای پیوستاری از مفاهیم مربوط به هم، اما درجه بندی شده، قرار گیرند دارای تضاد مدرّج هستند؛ مانند کوتاه ترین/بلندترین.

ج) هم نامی: واژه هایی هم نام مینامیم که دارای شکل یکسان ولی معنای متفاوت هستند؛ مثل شیر(شیر جنگل/شیر خوراکی/شیر آب، گاز و ...

اگر فقط صورت تلفظ واژه ها یکسان باشد آن ها را «هم
آوا» و اگر فقط صورت نوشتاریشان یکسان باشد آن ها را «هم
نویس» می نامیم.

هم آوا: خوار، خار

هم نویس: شور، شور

Shur, showr

همنامی بیشتر در درس دیکته مطرح است.

د) چند معنایی: واژه هایی که بیشتر از یک معنا القا میکنند؛ چند
معنایی به همنامی بسیار نزدیک است.

یکی از راه هایی تمیز واژه های هم نام از واژه های چند معنا:
هر گاه بین معنای مختلف یک واژه رابطه ی برقرار باشد آن را
رابطه «چند معنا» و اگر این رابطه برقرار نباشد آن را
«همنام» می نامیم. چند معنایی معمولاً کاربرد واژه به معنای
مجازی است.

ه) شمول معنایی: رابطه ی کبین عناصر واژگانی خاص و عام
برقرار است. مثلاً بین واژه های گل و نیلوفر رابطه ی شمول
معنایی برقرار است. به عبارت دیگر گستره مفهوم واژه
گل، گستره مفهوم واژه نیلوفر را در بر میگیرد.

واژه‌ی که مفهوم واژه‌ی دیگر را در بر می‌گیرد»
فراگیرنده» و واژه‌ی دیگر را «فراگرفته» می‌خوانیم.

گستره مفهوم واژه فرا گیرنده ممکن است گستره مفاهیم واژه‌های بسیاری را در بر بگیرد؛ مثلاً واژه گل گستره مفاهیم نامهای کلیه گل‌ها را در بر بگیرد که به آن «هم شمول» می‌گویند.

واژه فرا گیرنده در خیلی از موارد به جای واژه فرا گرفته به کار می‌رود به همین دلیل می‌توان آن‌ها را هم معنا دانست.

۲- روابط مفهومی جمله‌ای

علاوه بر روابط مفهومی بین مفاهیم جمله‌ها نیز روابطی برقرار است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: تاویل معنایی، تضمن و انکار.

الف) تاویل معنایی: ممکن است یک مفهوم به وسیله چند جمله متفاوت بیان شود؛ مانند:

۱- سگ دشمن گربه است ۲- دشمن گربه سگ است و ...

باید به دانش آموزان نشان داد مناسب‌ترین جمله را در بین چند جمله انتخاب کنند که با متن تناسب داشته باشد.

ب) تضمن: چنانچه بین جمله‌ها رابطه شمول معنایی برقرار باشد، آن رابطه را «تضمن» مینامیم.

از رابطه مفهومی تضمن می توان در آموزش زبان فارسی نیز استفاده کرد.

ج) انکاراگر بین دو جمله تضاد مفهومی برقرار باشد، «انکار» می گوئیم. مثال: علی متاهل است. علی مجرد است و...

فصل ۳

نظام نوشتاری زبان فارسی

۱-۳ کلیاتی درباره خط و انواع آن

نکته: «خط به عنوان یک وسیله ثانوی برای نمایاندن عناصر آوایی زبان به وجود آمده است». خط مربوط به جنبه نوشتاری زبان است. معمولاً خط را مهم تر از زبان گفتاری دانند، زیرا از طرفی نوشتار سنجیده گفتار است و از طرف دیگر آثار معتبر ادبی و مذهبی و فرهنگی از طریق خط در دسترس جامعه قرار گرفته اند.

اما ب دلایلی اکثر زبان شناسان جنبه گفتاری زبان را اصل و جنبه نوشتاری را فرع می دانند؛ این دلایل عبارت اند از:

۱- تمام جوامع دارای زبان گفتاری هستند، اما همگی دارای نظام نوشتاری نیستند.

۲- در برخی جوامع انسانی افرادی یافت میشود که به جنبه گفتاری زبان آن جامعه کاملاً تسلط دارند، اما به دلیل بی سوادى هیچگونه مهارتی نسبت به خط آن جامعه ندارند.

۳- قدمت خط به ده هزار سال میرسد ولی پیدایش جنبه گفتاری اگر از آغاز حیات حساب نکنیم به ۵۰۰ هزار سال تا ۱ میلیون می رسد.

۴- کودکان ما ابتدا جنبه گفتاری زبان را می آموزند بعد جنبه رفتاری.

۵- ممکن است در جامعه ی مانند ترکیه خط بر اثر عواملی تغییر کند اما جنبه گفتاری تغییر نمی کند.

اهمیت خط تا حدی است که تاریخ ابداع آن را مبدا تاریخ و زمان پیش از آن را «ماقبل تاریخ» می نامند.
تحولات خط تا الان از چهار مرحله گذشته است:

الف) تصویر نگاری: انسان ها ابتدا با خط تصویری شروع به بیان افکار خود کردند. قدمت برخی تصاویر مربوط به این خط بین چهار تا شش هزار سال پیش تخمین زده اند.

ب) خط اندیشه نگار (خط ترکیبی): این خط صورت پیشرفته خط تصویرنگار بود. در این خط هر علامت در مقابل یک شیء، پدیده یا تصویر ذهنی به کار می رفت. تفاوت خط اندیشه نگار با خط تصویر نگاری در این بود که تصاویر در خط اندیشه نگار در یک زنجیره مرتبط رسم می شدند و به جای دلالت بر یک کلمه بر یک متن دلالت می کرد. در این خط بین نشانه خطی و نمایش آوایی آن ارتباط دوسویه وجود نداشت.

نکته: مصریان قدیم پیش از اختراع خط هیروگیلیف از خط اندیشه نگار استفاده می کردند.

ج) خط تحلیلی (انتقالی): تمام نظام های خطی دنیای قدیم از این خط سرچشمه گرفته است. خط میخی، خطوط هیروگیلیف مصری، خطوط چینی مایاییو... همگی بدین شکل پدید آمده اند. اما مهمترین خطوط تحلیلی، خطوط میخی، سومری، اکدی، بابلی، هیتی و فارسی باستان هستند. خط میخی تا حدود ششصد سال قبل از میلاد رونق داشته است. قدمت خط مصری به حدود سه هزار سال قبل می رسد. مصریان اولین مردمی بودند که از ماده یی به نام پاپیروس (نخستین نوع کاغذ) برای نوشتن استفاده کردند. خط میخی جزو نظام های هجایی به شمار می رود. در حال حاضر تنها زبان ژاپنی است که هنوز از نظام الفبایی مبتنی بر هجا استفاده می کند، چراکه تمام هجا های این زبان از یک صامت و مصوت ساخته می شوند. مشهورترین خطوط میخی خط فارسی باستان است.

د) نظام های خطی الفبایی: در این نظام، نشانه های حروف الفبایی نماینده صامت و مصوت ها هستند. مشهورترین خطوط الفبایی، خطوط عربی و فارسی امروزی و خط لاتین هستند.

نخستین خط الفبایی خط فینیقی است که خط عربی کنونی صورت تحول یافته آن و خط فارسی امروزی از آن ریشه گرفته است. خط فینیقی در سه شاخه متبلور شده است: ۱- نظام الفبایی عربی و عبری ۲- نظام براهمی ۳- نظام الفبایی یونانی، که همه خط های جدید اروپایی و آمریکایی از آن به وجود آمده اند.

۲-۳ سیر تاریخی تحول نظام نوشتاری فارسی

زبان فارسی جزء شاخه های هندی و اروپایی است و از شاخه زبان های ایرانی محسوب می شود. زبان های ایرانی باستان عبارت اند از زبان مادی، اوستایی، سکایی و فارسی باستان. فارسی باستان که در ایالت پارس رواج داشت به مرور زمان متحول و به فارسی میانه تبدیل شد. فارسی جدید ادامه تحول طبیعی فارسی میانه است.

نظام نوشتاری فارسی باستان: خط فارسی باستان مرکب از نشانه های حرفی به شکل میخی بوده است و بعد به همین دلیل به خط میخی معروف شده است. ویژگی های این خط عبارت اند از:

۱- از چپ به راس نوشته می شد و در آن نشانه های حرفی به صورت متفرد یا چسبیده از کوچک یا بزرگ کنار هم قرار می گرفتند.

۲- این خط جزو نظام های نوشتاری هجایی-الفبایی محسوب می شود.

۳- برای برخی از صامت ها با توجه به مصوت بعدی هر کدام، نشانه های جداگانه به کار می رفت.

۴- در این خط علامتی موسوم به «واژه جداکن» وجود داشته است. از آنجا که حروف میخی به یک شکل به هم نمی پیوستند و حروف با یک فاصله مساوی پشت سر هم نوشته می شدند، به ناچار برای مشخص شدن واژه ها از این علامت استفاده می شد.

۵- در خط فارسی ۸ علامت به کار رفته است که علائم اندیشه نگار نامیده می شوند. این علامت بدون توجه به حروف سازنده

اش یکپارچه به معنی خاصی دلالت می کرد؛ مانند اهورامزدا، سرزمین، شاه و زمین.

نظام نوشتاری فارسی میانه: فارسی میانه که در ایالت پارس رواج داشت صورت میانه فارسی باستان و فارسی جدید است؛ از این رو این زبان ها را با نام های «پارسیک» و «پهلوی ساسانی» یاد می کنند. این زبان در دوره ساسانیان زبان رسمی و اداری ایران بود و تا قرن سوم هجری در حال تحول بود تا عاقبت به زبان فارسی جدید تبدیل شد.

خط پهلوی: خطی که برای نوشتن متون فارسی میانه به کار می رود و بسیار شبیه به خط پهلوی اشکانی بود. خط پهلوی از لحاظ اصول بنیادی شبیه به خط فارسی امروزی است، چرا که خط پهلوی از خط آرامی که ریشه سامی دارد اقتباس شده بود و خط فارسی جدید همان خط کوفی عربی است که آن خط هم در زمره خطوط سامی می باشد.

زبان فارسی جدید: فارسی جدید صورت تحول یافته فارسی میانه است. نظام نوشتاری فارسی جدید مبتنی بر خط عربی است.

از قرن سوم هجری با تاسیس حکومت های مستقل ایرانی توجه به زبان فارسی نیز بیشتر شد.

نهضت ترویج زبان فارسی به سرعت توسعه یافت تا جایی که در زمان غزنوی، زبان فارسی دری زبان ادبی کشور گردید. در دوره ی سلجوقی توجه به زبان فارسی بیشتر شد تا آنجا که استفاده از عربی در مکاتبات اداری و دولتی به کلی منسوخ و زبان فارسی دری به عنوان زبان رسمی ایران انتخاب شد.

فارسی دری حوزه ی نفوذ خود را در دوران استیلای مغول و دوران حکومت های صفویه، افشاریه، زندیه و قاجار هم حفظ کرد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران نیز به عنوان زبان رسمی کشور انتخاب شد.

۳-۳ ویژگی های نظام نوشتاری فارسی امروز

نظام نوشتاری فارسی امروز از راست به چپ نوشته می شود. این نظام دارای دو نشانه است؛ نشانه های حرفی و نشانه های زیر و زبری.

الف) نشانه های حرفی: اساس این دسته از نشانه ها از قرار زیر است: الف، ب، پ، ت، ث و... حروف دال، ذال، ر، ز، ط، ظ، واو در همه جا به یک شکل نوشته می شوند.

حروف

الف، ب، پ، ت، ث، جیم، ج، ح، خ، سین، شین، صاد، ضاد، ف، قاف، کاف، گاف، لام، میم، نون و ی به دو شکل نوشته می شوند.

حروف عین، غین و هه به چهار شکل نوشته می شوند: در آغاز کلمه، وسط، چسبان، پایانی و منفرد.

نکته:

{حرف صورت نوشتاری آواهای زبانی است و اشکال مختلف یک حرف را حرفگونه می نامیم. از این رو شکل های مختلف «هه، هه، و...» هر یک حرفگونه از خانواده «ها» به شمار می آید}.

چنانچه تمایز بین حرف و حرفگونه را بپذیریم می توان گفت نظام نوشتاری زبان فارسی دارای ۳۲ حرف و ۶۲ حرفگونه است.

ب) نشانه های زبر و زبری: اساس این دسته از نشانه ها عبارت است از تشدید، تنوین و علامت همزه. تشدید برای نشان دادن فرایند تولید ناقص دو نشانه های حرفی قرار میگیرد؛ مانند لّیه. تنوین نماینده دو آواست مانند معمولاً و ... علامت همزه هم گاهی به تنهایی و گاهی روی نشانه های حرفی الف، واو و دندانه ظاهر می شود؛ مانند شیء جرات، سوءال و تبرئه.

۴-۳ اشکالات موجود در نظام نوشتاری فارسی

تحقیقات نشان می دهد که اشکالات رسم الخط فارسی نقش عمده ای در افت تحصیلی فراگیران ایفا می کند.

۱- در نظام نوشتاری برخی آواهای زبانی دارای بیش از یک نشانه خطی هستند و همین باعث می شود برخی فراگیران دچار اشتباهات املائی زیادی شوند. آواهای چند نشانه عبارت اند از: (ز، ذ، ض، ظ)؛ (س، ث، ص)؛ (ت، ط)؛ (ق، غ)؛ (الف، ع، همزه).

۲- در نظام نوشتاری فارسی؛ برخی نشانه های خطی برای نمایش بیش از یک آوا به کار میروند که باعث اشتباه املائی بعضی از دانش آموزان شده است. نشانه های حرفی چند آوایی عبارت اند از الف، واو، ی و دو حرفگونه ه و هه.

۳- در نظام نوشتاری برخی آواهای زبان در بیشتر موارد فاقد نشانه هستند که این مورد هم باعث اشتباهات املائی می شود.

پایان

